

NESİLLER ARASI ADALETE FAYDACI YAKLAŞIM

The Utilitarian Approach to Intergenerational Justice

Şule ŞAHİN CEYLAN*

"Adalet, çeşitli isimler altında dünyayı yönetir: Doğa ve insanlık, bilim ve vicdan, mantık ve ahlak, ekonomi politik, politika, tarih, edebiyat ve sanat. Adalet, insan ruhundaki en ilksel şeydir, toplumda en temel olandır, fikirlerin en kutsalıdır: bugün kitlelerin en şiddetli biçimde istediği şeydir. Dinlerin özü ve sağduyunun şekil kazanmış halidir, inancın gizli nesnesidir, bilginin başı, ortası ve sonudur. Adaletten daha evrensel, daha güçlü ve daha tam olan bir şey hayal edilebilir mi?"

Proudhon, De La Justice Dans La Revolution et Dans L'Eglise.

ÖZET

Nesiller arası adalet, şimdiki nesil ile yakın ya da uzak gelecekteki nesiller arasında paylaşılan hak ve faydalara atıfta bulunan genel bir kavramdır. Nesiller arasındaki ilişkilerle bağlantılı çalışmalar konuya iki açıdan yaklaşır. Mevcut neslin, olası geçmiş veya olası gelecek nesillerle ilişkilerini ele alır. Her ikisi de şimdi mevcut değildir ve karşılıklı etkileşimin yokluğunda, menfaatlerine saygı gösterip gösterilmeyeceğine karar vermek sadece bizim insiyatifimizdedir. Geçmişte yaşamış olanların

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (suleshn@gmail.com).

menfaatleri eski haksızlıklar yüzünden gündeme gelirken, gelecekle ilgili varsayımlar genelde dağıtıcı adalet ve ekolojik adalet taleplerine dayanır. Bu çalışmada gelecekteki insanlar lehine bir tutum alınacak ve ilgili sorumluluk ya da ödevler faydacı cepheden değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Gelecek nesiller, nesiller arası adalet, toplam fayda, ortalama fayda, faydacılık.

ABSTRACT

Intergenerational justice is a main concept which refers to the rights and utilities shared between the generations that are existing now and will exist in the near or remote future. The studies concerning the relations among generations mostly deal with the subject from two perspectives. They concern about the relations of present generation with possible past people or possible future people. Both of them are not existing and in the absence of mutual interaction we just have the power of determining whether to show respect to their interests or not. As the interests of past people become a current issue due to the compensation of old injustices, the assumptions about future people are mainly based on the claims of distributive justice or ecological justice. In this paper a position on the interests of future people will be taken and the related responsibilities or duties will be considered from the view of utilitarianism.

Keywords: Future generations, intergenerational justice, total utility, average utility, utilitarianism.

1- Giriş

Düşünce tarihinin en köklü kavramlarından olan adaletin, yoğun tartışmaları ve bunlarla biçimlenen engin literatürü yönlendirdiğini kabul etmek için doğal hukukçu bir tutum benimsemek zorunlu değildir. Adalet, hiç değilse Ulpianus'un *lustritia est constans et perpetua voluntas lus suum cuique tribuendi*¹ tanımından beri felsefe, siyaset, sosyoloji, ekonomi ve hukuk gibi farklı ama etkileşimli çalışma alanlarının ortak problemidir.

¹ "Adalet herkese hakkını verme konusunda müstekar ve kesintisiz bir iradedir."

Neyin adaletli olduğu veya adaletin ne olduğu, herhangi bir durumda adaletin nasıl sağlanacağı, gerçekten sağlanıp sağlanamayacağı, bir şekilde adil sayılabilecek bir çözüme ulaşılmışsa bunun nasıl sürdürülebileceği gibi meseleler hararetle tartışmaların odağında yer alır. Kişilerin hayata bakışlarına paralel olarak adaletle yükledikleri anlam ve beklentileri de değişmektedir. Adaletin salt bir varsayımdan ibaret görüldüğü durumlarda bile mevcut bir sorun üzerine görüş geliştirilmekte; bu 'ide'nin yoksayılması, ilgili sorunların gerçekten 'yok' olmasıyla sonuçlanmamaktadır. İster 'mülkün temeli' sayılsın ve hukukun çeperi onunla çizilsin, ister soyut bir kavram olduğuna hükmedilerek hukuk dışına itilsin, adaletin genel hukuk algısında önemli bir yer tuttuğuna kuşku yoktur.

Sözlük karşılığı "a. Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe. b. Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme. c. Bu işi uygulayan, yerine getiren devlet kuruluşları. d. Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk²" olan adalet kavramı en az iki kişinin varlığını ve eşitlik ilkesine dayalı bir dengeyi zorunlu kılar. Tanımın bize verdiği ipucu, adaletin gerçekleşmesinin fiili bir durumu, adil olmanın ise belirli bir tutum geliştirmeyi beraberinde getirdiğidir. Her toplumsal ilişkide sorgulanabilecek adalet sorunu hukuk sistemi dahilinde yeni ve önemli bir anlam kazanmakta, adaletin gerçekleşmesi ülküsü devletçe karşılanması beklenen bir işleve dönüşmektedir. Artık ilişkinin tarafları birbirine yaklaşık konumdaki bireyler değil, erkleri kendinde toplayan, bireyler arası ilişkilerin dengeleyicisi ve dahi düzenleyicisi konumundaki siyasal iktidar ve diğerleridir.

Devletin sağlamayı üstlendiği dengenin veya adaletin bir yönünü menfaat ve statülerin dağıtımı, diğer yönünü ise sebep olunan zararların giderilmesi oluşturur. Bu makalenin konusu bahsi geçen iki adalet türünün farklı zamanlardaki görünümüyle, daha yerinde bir ifadeyle farklı tarihsel dilimlere uyarlanmasıyla ilgilidir. Adalet üzerine fikir yürütürken çoklukla şimdiki zamanı esas alır; bir şekilde geçmişe atıfta bulunsak bile geleceğe dair olasılıkları kolaylıkla yok sayarız. Oysa hiç gelmeyecek sanılan öte zamanın yaşamayacakmış gibi düşünülen aktörleri, terazinin diğer kefesinde sıralarını beklemektedir. Bu bekleyişin hukuk, felsefe, siyaset bilimi ve ekonomi literatüründeki karşılığı nesiller arası adalettir.

² Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, tdkterim. gov.tr. Erişim 03.01.2012.

Kelime anlamıyla düşünüldüğünde hem geçmişe hem de geleceğe uzanan adalet talepleri aynı başlık altında birleşebilmekte; nesiller arası adalet, şimdiki neslin karar ve tutumlarıyla belirlenen her iki zamanı da kapsamına almaktadır. Ancak yaygın kullanım, geçmişe yönelik sorguların dışarıda tutulması, sadece ileriye dönük tedbir ve öngörülerin nesiller arası adalet adıyla anılmasıdır. Bu makalede de aynı çizgi izlenecek ve ilişkinin karşı tarafı gelecek nesillerle sınırlandırılacaktır. İlk olarak nesil ve nesiller arası adalet olgusu açıklanacak, ardından ilgili literatürdeki iki temel yaklaşımdan biri olan faydacılığın savlarına değinilecektir. Asıl amaç, faydacı kuramın nesiller arası adaletin düşünsel zeminini nasıl doldurduğunu, şimdiki ve gelecek zaman aktörlerinin faydalarını hangi gerekçelerle uzlaştırdığını ortaya koymaktır.

2- Nesiller Arası Adalet Kavramı

Dünya nüfusundaki kesintisiz akışın getirisi olan nesil kavramı, aslında doğal bir gerçekliği değil sonradan yapılan bir tasnif biçimini ifade eder. Mevcut neslin bir öncekiyle veya sonrakiyle yer değiştirdiği, belirli ve bilinebilir bir an yoktur³. Genel olarak insanlar arasındaki zamansal bağı betimlemek için kullanılan kavram, üç farklı ilişki tipine gönderme yapar. İlki, Latince'deki *generatio* (doğurma, üretme) kökünden türeyen ve kalıtsal aile ilişkilerine denk gelen nesil kavramıdır. Nesep bağı belirleyici olduğu için yaş veya grup aidiyeti aranmaz; aynı yıl doğan aile üyeleri bile farklı nesilleri temsil edebilirler. Örneğin 30 yaşındaki birinin kendisinden yaşça küçük teyzesi veya amcası, bu ilişki biçimine göre bir üst nesilde yer alır. İkincisi, inanç, düşünce, tutum ve problemleri türdeş olan, belirli bir zaman diliminde benzer politik, ekonomik veya kültürel tecrübeleri paylaşan ve yaşları birbirine yakın bir grup insana işaret eden toplumsal nesil kavramıdır. Boomerang nesli veya 68 kuşağı (nesli) örnek verilebilir⁴. Üçüncüsü, zamana bağlı ve zamanlar arası şeklinde ikiye ayrılan kronolojik nesillerdir. Kronolojik zamana bağlı nesil, aynı zaman diliminde yaşayan ve genç, orta yaşlı ya da yaşlı gibi sıfatlarla nitelenen farklı yaştaki insanları ifade eder. 30 yaş altı genç, 30 ile 60 arası orta yaşlı, 60 üstü ise yaşlı nesil

³ Brian Barry. (1988). Justice Between Generations. Hacker, P.M.S. - Raz, J. (Edt.). *Law, Morality and Society*. New York: Oxford University Press, s. 268-71.

⁴ Joerg Chet Tremmel. (2009). *A Theory of Intergenerational Justice*. London: Eartscan, s. 19-20.

olarak kabul edilirse aynı zamansal kesitte üç farklı neslin yaşadığı söylenebilir. Oysa kronolojik zamanlar arası nesil, bugün hayatta olan herkesi aynı neslin üyeleri olarak değerlendirir. Buna göre bir zaman diliminde yalnızca tek bir nesil yaşayabilir (Örneğin, şimdiki nesil)⁵. Bu makalede nesiller arası adaletin ilk unsuru olan nesil kavramıyla, kronolojik zamanlar arası nesil kastedilmekte⁶; artık hayatta olmayanlar geçmiş, yaşamayı sürdürenler şimdiki, henüz doğmamış olanlar gelecek neslin mensupları olarak düşünülmektedir.

Nesiller arası ilişkiler ve bu doğrultudaki adalet olgusu, üç farklı zaman dilimiyle de bağlantılıdır. Konuyla ilgili çalışmalar bugünün kavram ve enstrumanlarını esas almakta, şimdiki neslin öncekilerle veya şimdiki neslin sonrakilerle ilişkilerine odaklanan iki yoldan birini izlemektedir. Ya geçmiş adaletsizliklerin sorgulanması ve gerçek muhatapları artık yaşamadığı için verilmiş zararların ardılları üzerinden giderilmesi ya da gelecekte yaşaması muhtemel insanlar lehine bir takım görev ve sorumlulukların belirlenmesi gündeme gelmektedir. Diğer taraf fiilen mevcut olmadığı ve karşılıklılık ilişkisi bulunmadığı için (geçmiş ya da gelecek farketmeksizin), hak ve menfaatlerinin tanınması, saygı gösterilmesi veya gerekli tedbirlerin alınması doğrudan şimdiki neslin tasarrufundadır⁷. Kavramsal olarak şimdiki neslin hem geçmiştekilerle hem de gelecektekilerle ilişkilerini kapsar gözüke de, nesiller arası adaletle doğru ilk adım, konuyu şimdiki nesil ile yaşantısı başlamamış olan gelecek nesil arasındaki ilişkilerle sınırlandırmaktır.

Nesiller arası adalet en geniş anlamıyla, sonraki nesiller yararına devlet ve sivil toplum tarafından paylaşılan ahlaki ve hukuki ödevlere karşılık gelir. Bu ödevler ağırlıklı olarak ekoloji ve ekonomiyle ilgili alanlarda, gelecekte yaşaması muhtemel kişilerin çıkarlarının belirlenmesi ve korunmasına

⁵ Tremmel, s. 20-21.

⁶ Buchanan farklı bir yol izleyerek dört farklı insan grubundan bahseder: Bugünün yetişkinleri, bugünün çocukları, henüz doğmamış olduğu halde şimdi hayatta olanlar ölmeden önce doğacak olanlar ve bugün yaşayan herkes öldükten sonra doğacak olanlar. Bu ayrımındaki son iki nesil, gelecek nesil olarak kabul edilebilir. Neil H. Buchanan, (2009). What Do We Owe Future Generations? 77 *Geo. Wash. L. Rev.*, s. 1250.

⁷ James S. Fishkin. (1991). Justice Between Generations: Compensation, Identity, and Group Membership. Chapman, John W. *Compensatory Justice*. New York: New York University Press, s. 85.

dayanır⁸. Dünyaya zararlı alışkanlık ve teknolojilerin gelişmesi, bir yandan dünya nüfusunun hızla artması, kaynakların tükenmesi, nükleer savaş, çevre kirliliği gibi yeni sorunların tanımlanmasına, öte yandan bunların kısa ve uzun vadeli sonuçlarının tartışılmasına neden olmuştur. Nükleer çağın başlarında Russell-Einstein Manifestosu üzerine düzenlenen Pugwash Konferansı'nın konuyla ilgili özelliği (1958) bilim adamlarının çağrısıyla başlatılan bir toplantılar dizisi olması değil, sonraki nesiller için tehdit oluşturan teknolojilerin kullanımının durdurulması, hiç değilse yavaşlatılması yolundaki ilk ciddi adımı simgelemesidir⁹. Uyarı oldukça açıktır: İnsanoğlunun dünya üzerindeki egemenliği çevreye zarar vermekte, halihazırda yaşamakta olanların yanı sıra gelecek zamanın aktörlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Kaldı ki bugün için faydalı olduğu düşünülen politikaların sadece sonraki nesiller açısından tehlike oluşturması da mümkündür. Her iki durumda da istenmeyen sonuçlar devletin veya kişilerin pasif edimlerine bağlanmakta, yapılmakta olanın yapılmaması yani zararlı davranış ya da politikanın değiştirilmesi 'kötüye gidiş'i durdurabilmektedir. Ne yazık ki gelecek nesiller lehine bugünün sakinlerine yüklenen sorumluluk, çevreye zararlı alışkanlık ve eylemlerden kaçınılmasından ibaret değildir. Bu, uluslararası alandaki adalet arayışının nesiller arası düzeye taşınmasının yalnızca bir boyutunu, ekolojik sorunlara odaklanan yönünü açıklar.

Konunun diğer boyutu, dağıtıcı adalet ilkesi gereğince geleceğe yönelik bir takım ekonomik tedbirlerin alınması, yarar ve fırsatların sonraki nesilleri de dikkate alarak orantılı şekilde paylaşılmasıdır. Dünyadaki kaynakların sınırlı olması, uzak gelecekte tükenme ihtimallerini güçlendirmektedir. Sonraki nesiller bizimle aynı maddi imkan, kişisel gayret veya teknolojiye sahip olsalar bile, seçeneklerinin kısıtlılığı nedeniyle çok daha fazla

⁸ Gelecek nesillerin çıkarlarının korunmasıyla bağlantılı diğer kavram, sürdürülebilir kalkındır. Sürdürülebilirlik kaynakların eşit ve dengeli dağılımını hem uluslararası hem de nesiller arası boyutta ele alırken, nesiller arası adalet yalnızca geleceğe dönük tedbirleri konu edinir. Ayrıca ilki, toplumsal sürdürülebilirlik başlığında uluslararası adalet, sosyal adalet, farklı cinsler arası adalet gibi konulara, ikincisi ise ekonomik ve çevresel problemlere eğilir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın daha geniş kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Tremmel, s. 7-8.

⁹ Ronald M. Green. (1977). Intergenerational Distributive Justice and Environmental Responsibility. *BioScience*, Vol 27, No. 4, The Scientist and Environmental Bioethics, s. 260.

çabalamaları gerektiği açıktır. Bu durumda sadece çevreye daha az hasar veren yöntemlerin seçilmesi yetmemekte, aktif politikaların harekete geçirilmesi gerekmektedir. İlk yol, gelecek nesilleri doğal kaynakları tüketmemiş olsaydık bulunabilecekleri yarar düzeyine taşımak için, her türlü yöntem ve olanağın devreye sokulmasıdır. İkincisiyse, kaynakların tüketimini üretim kapasitesinin düşmesi veya kötüleşmesi olarak yorumlamak ve tahrip edilen üretim seçeneklerinin yerine yenilerini oluşturmaktır¹⁰.

Ekonomik ve çevresel sorunlar gibi daha geniş tartışmaların parçası olarak gündeme gelen nesiller arası adalet kavramı, zamanla bağımsız bir çalışma alanına dönüşerek özgün literatürünü oluşturmuştur. Nesiller arasında bir adalet tasarımının mümkün olmadığını ileri süren karşıt görüşler bir yana, üst başlıkta uzlaştıkları halde detaylarda farklılaşanları birleştiren düğüm noktası, gelecek nesiller adına bir takım kaygı ve sorumlulukların paylaşıldığını düşünmeleridir. Bu fikrin arka planında, insanların ardıllarının esenliği adına taahhütte bulunmaya ehil, sorumluluk sahibi ve ilgi duyabilen varlıklar olduğu kabulü yatmaktadır¹¹. Aynı doğrultuda, gelecekte yaşaması muhtemel insanların varlığı, bunlar lehine bazı ahlaki ve hukuki ödevlerin üstlenildiği, daha önceki bir zamanda yaşıyor olmanın kimseyi doğallıkla avantajlı konuma getirmemesi gerektiği, eğer getiriyorsa bugünün ve yarının çıkarları arasında denge kurulabileceği, kamu politikalarıyla ardıllarımızın yaşamlarının kolaylaştırılabileceği, hiç değilse asgari bir refah düzeyinin sağlanabileceği de öngörülmektedir. Nesiller arası adalet yazınında ayrılmaya ve çeşitliliğe, daha çok konunun tanımlanmasına ve gerekçelendirilmesine ilişkin unsurlar neden olmaktadır. Gelecek nesillere karşı duyulan sorumluluğun dayanakları, bugünkülerden beklenen tasarruf ile aktif ve pasif edimin sınırları, kimlerin gelecek yararına daha fazla fedakarlık yapması gerektiği gibi sorular birbiriyle örtüşmeyen cevapları ve yol ayrımlarını belirgin kılmaktadır.

Hangi yol seçilirse seçilsin, gelecek nesillerle kurulduğu varsayılan ilişkilerin, şimdiki zamanın sakinleriyle kurulandan farklı olduğu ortadadır.

¹⁰ Brian Barry. (1993). *Intergenerational Justice in Energy Policy*. Fisk, Milton (edt.). *Justice*. Atlantic Highlands: Humanities Press, s. 225.

¹¹Bradley C. Bobertz. (1987). *Toward A Better Understanding of Justice*. 36 *Buff. L. Rev.*, s. 165-166.

Farklılığın ilk nedeni, bugünün ve yarının aktörleri arasındaki güç dengesizliğidir. İnsanların birbirlerine zarar verme ve isteyerek işbirliği yapma kapasitelerinin yaklaşık eşitliğine vurgu yapan geleneksel yaklaşım¹², her bireyin kendi menfaatlerini korumak adına diğerlerininine saygı göstermeyi kabul ettiğini ve bu amaçla hukuk gibi yapay (sonradan, insanlarca tasarlanan) kurumlar oluşturduğunu varsayar. İnsan insanın kurdu değilse de, en iyi ihtimalle diğerlerinden zarar görme veya diğerlerine zarar verme potansiyeli taşıyan akıllı varlıktır. Zarar görmeme talebinin diyeti zarar vermemektir. Bu da ahlaki yükümlülüklerin karşılıklılık esasına dayandığı evrensel bir ahlak anlayışına denk gelir. Ancak aynı neslin mensupları arasındaki ilişkileri açıklar görünen bu tutum, bugünkülerin neden sonraki nesiller lehine yükümlülük altına girdiğinin cevabı olamaz. Neticede gelecek neslin mensuplarının şimdikilere zarar verme ihtimalleri bulunmadığı gibi, aralarında bir işbirliği de söz konusu değildir. Bugünün yanlış edim ve politikaları kısa ya da uzun vadede ciddi zararlara yol açabilecekken, sonrakilerin elindeki tek imkan bizi anma biçimleridir. Gelecek nesillerle ilişkileri farklı kılan öteki sebep, gelişen teknolojinin bugünkü tasarruflarımızın müstakbel sonuçlarını tahmin etmemize ve bazen bilmemize olanak tanınmasıdır. Eylemlerimizin uzun vadedeki olumsuz etkilerini öngörme ve engelleme imkanına sahip olmamız, davranışlarımızı bu bilgiyi hesaba katarak düzenlememizi gerektirir¹³.

Konuyla ilgili tartışmaların nedeni, şimdiki neslin sonrakiler lehine özgecil bir tutum geliştirmesi veya bunun ahlaki bir gereklilik sayılması değildir. Asıl sorun, şimdikilerin yararına olup gelecekte zararlı etkiler doğurabilecek ya da sonraki nesillerin çıkarlarıyla uyumluyken şimdikilerin fedakarlık yapmasını gerektirecek iki politika veya eylemden birini seçmek gerektiğinde ortaya çıkar¹⁴. Böyle bir ikilemin yokluğunda, gelecek nesillerin menfaatlerinin tasdik edilmesi veya yadsınması çok büyük bir fark yaratmaz. Yani ciddi bir tasarrufun, bilinçli bir davranış veya politikanın fiilen gerekmediği durumlarda, sonraki nesillerin menfaatleri oldukça zahmetsiz bir şekilde tanınabilir. Dolayısıyla nesiller arası adalet

¹² Bkz. David Hume, *An Inquiry Concerning the Principles of Morals*, Edt. by Charles W. Hendel, 1957 (orjinal basım 1751), Newyork: Liberal Arts Press.

¹³ Barry. (1988), s. 268-275.

¹⁴ Jere Paul Surber. (1977). *Obligations to Future Generations: Explorations and Problemata*. *Journal of Value Inquiry*, 11 (2), s. 106.

tartışmalarını anlamlandıran unsur, farazi insanlar lehine gerçek insanların üstlendiği gerçek sorumluluklardan ve fedakarlıklarından bahsediliyor olmasıdır.

Çağdaşlar arası ilişkilerden türeyenlere benzetilemeyen bu sorumluluğun kuramsal temelleri John Rawls'ın nesiller arası haklar yaklaşımı ile faydacılığın nesiller arası adalet yaklaşımı olmak üzere iki farklı koldan beslenir. Hak ve fayda arasındaki bildik çekişme bir kez daha karşımıza çıkar. Rawls çizgisinden ilerleyen yazarlar, gelecek nesillerin menfaatlerinin korunmasını 'hak'larla ilgili bir sorun olarak ele alırken, faydacı kuram bu menfaatlerin sadece tanınmasını bile şimdiki neslin insiyatifine bırakmaktadır. Herhangi bir haklarının olmadığı düşünüldüğünde, gelecek nesli ilgilendiren her tip edim, bugünkülerin tercih ve tasarrufuna bağlı olarak gerçekleşmektedir¹⁵.

Nesiller arası ilişkilere bireyci bir yaklaşım geliştiren Rawls, kişilerin sahip olduğu hakları sosyal sözleşme geleneğinin yeni bir versiyonuyla açıklar. Aydınlanma Çağı düşünürlerinin sözleşme öncesini betimlemek için yararlandıkları 'doğal hal' kavramının Rawls'taki karşılığı, varsayımsal bir duruma işaret eden 'orjinal pozisyon'dur. Ona göre sözleşme öncesinde orjinal pozisyonda yer alan herkes, siyasete ve hukuka yön verecek, toplumda geçerli olacak ahlaki ilkeleri belirleme ve tartışma imkanına sahiptir. Bu ilkeler üzerinde tam bir uzlaşmaya varana dek pozisyonları değişmeyen tarafları, adil karar vermeye yönlendiren birincil etken, arkasında buldukları 'cehalet peçesi'dir. Rasyonel olduğu kabul edilen bireylerin daha güvenli kararlar almalarını sağlayan peçe, bilinçlerini gölgeler; gerçek hayattaki kimliklerinin, çıkarlarının, toplumsal ve sınıfsal konumlarının, refah veya zeka düzeylerinin farkında olmalarını engeller. Bilmedikleri şeyler listesinde zamandaki aidiyetleri, hangi neslin mensubu oldukları da yer alır. Böylece hem rasyonel hem de kendi çıkarlarını gerçekleştirme eğiliminde oldukları için, menfaat ve yükümlülüklerin bireyler, uluslar ve nesiller arasında eşit bir şekilde dağıtılmasını gönüllüce

¹⁵ Bertram Bandman. (1982). Do Future Generations Have the Right to Breathe Clean Air? A Note. *Political Theory*, Vol. 10, No. 1, s. 98-99.

isterler. Aksi halde daha az avantajlı bir neslin mensubu olma veya olumsuz bir konumda bulunma riskini baştan göze almaları gerekecektir¹⁶.

Zaman görüngüsünün herhangi bir noktasında yer alan ancak kesin konumunu bilmeyen bir nesil, dünyayı en iyi haliyle devralmak ve en iyi haline erişmek isteyecektir. Bu da farklı nesillerin dünyayı kendi teslim aldıklarından daha iyi koşullarda devretmelerini, kaynak ve menfaatlere eşit erişim sağlanmasını gerektirir. Dolayısıyla her nesil, yerine getirilmesi gereken yükümlülükler de düşünüldüğünde, hem bir yediemin hem de lehtar pozisyonundadır¹⁷. Bu yaklaşım şimdiki neslin sonrakilerle ilişkisini sadece sorumlulukla açıklamamakta, klasik hak anlayışından uzaklaşarak gelecek nesillerin de çevre üzerinde hakları olduğunu savunmaktadır. Eğer gelecektekilerin pozisyonu haklarla desteklenmezse, bugünlükülere ne kadar yükümlülük verilirse verilsin aynı güç ve etki sağlanamayacaktır¹⁸. Gerçekten de nesiller arası haklar her zaman yükümlülüklerle bağlantılıdır ve her ikisinin kaynağı da geçmişten geleceğe uzanan nesiller arası ilişkilerdir. Gelecek nesillerin menfaatlerinin hak kategorisine sokulması, ahlaki koruma sağlasa da hukuki hak ve yükümlülüklerle dönüştürülmeleri gerekir¹⁹.

3- Faydacı Kuram Çerçevesinde Nesiller Arası Adalet

Ana Hatlarıyla Faydacı Kuram

Rawls'ın cehalet peçesinin ardındaki tarafları gelecekteki toplumlarını inşa etmeye yönlendiren ilkeler, iyi toplum tasarımından ziyade bireysel bir ahlaki hak anlayışına dayanır. Kaldı ki üzerinde uzlaştıkları hususlar iyi bir toplum tasvirini desteklese bile, orjinal pozisyonda gerçek tecrübelerden yoksun ve yalıtılmış bireyler oldukları açıktır. Herhangi birinin taşıdığı veya ifade ettiği toplumsal duyarlılık da diğerleriyle paylaştığı gerçek toplumsal yaşantının değil, bireysel tercihlerinin ürünüdür²⁰. Bireysel haklara öncelik tanıyan bu teorinin alternatifini, amaçsalıcı adalet yaklaşımını ve tüm toplumu

¹⁶ John Rawls. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge MA: Harvard University Press, s. 136-150.

¹⁷ Edith Brown Weiss. (1990). Our Rights and Obligations to Future Generations. *The American Journal of International Law*, Vol. 84, No. 1, s. 200.

¹⁸ Lothar Gündling. (1990). Our Responsibility to Future Generations. *The American Journal of International Law*, Vol. 84, No. 1, s. 210-211.

¹⁹ Weiss, s. 202.

²⁰ Bobertz, s.167-168.

kapsayan genel iyi düşüncesini savunan faydacılıktır. Ortaya çıkışı Eski Yunan'a dayanan, Hobbes, Cumberland, Hutcheson, Hume gibi düşünürlerce geliştirilen²¹ ve nihayet ilk kez Jeremy Bentham tarafından güçlü bir akım olarak felsefe sahnesine taşınan faydacılığın tarihçesi kadar eski olan şey, karşı karşıya kaldığı acımasız ve sert eleştirilerdir. Muhaliflerinden gelen her soru, kuramın genişlemesine ve birbiriyle yarışan farklı görünümle yenilenmesine neden olmuştur. Oldukça geniş bir alanda söyleyecek sözü olan faydacılık, hem bir ahlak kuramının, hem siyaset ve hukuk felsefesi kuramının hem de iktisat kuramının üst başlığıdır. Kurama yönelen en hararetli tartışmalar iktisat sahasında alevlenir. Bentham, Edgeworth, John Stuart Mill gibi öncülerinin iktisatçı olmalarının hiçe sayılamaz etkisiyle, faydacılık ve iktisadın eş anlamda kullanıldığı, felsefi faydacılık üzerinden iktisat teorisine saldırıldığı görülmektedir²². Ahlak kuramı görünümüyle, ahlaken yapmak zorunda olduklarımıza ilişkin kriter sağlayan üstün bir ilkeye (faydaya) göre biçimlenirken²³; siyaset ve hukuk felsefesi boyutu fayda ilkesini, ahlaki çeşitliliği barındıran liberal bir topluma uygulanabilen, tarafsızlık ve objektiflikle desteklenen kamusal bir kavram olarak ele almaktadır²⁴. Faydacılığın zamana ve farklı çalışma alanlarına yayılmasının konumuz açısından en önemli etkisi, bireyi ve toplumu doğrudan ilgilendiren argümanlarının nesiller arası ilişkilere rahatlıkla uyarlanabilmesidir. Özellikle iktisat alanında nesiller arası adaletin nasıl gerçekleşebileceğini araştıran çok sayıda çalışma bulunmakla beraber, bu makalenin sınırlarını ahlaki ve hukuki faydacılığın tezleri çizer.

Faydacılık, nesiller arası adalete bireyci olmayan bir açıdan yaklaşır ve hem kişisel ahlaki hem de toplumsal adaleti fayda üzerinden betimler. Jeremy Bentham'ın acıyı ve hazzı insanoğlunu yöneten iki efendi olarak tanımlamasından beri, "en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu" formülü

²¹ Faydacılığın tarihçesiyle ilgili bkz. Adnan Güriz. (1963). *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*. Ankara: A.Ü.H.F. Yayınları, s. 9-30. Ahmet Gürbüz. (1999). *Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisi*. İstanbul: Beta, s. 7-44.

²² Bu konuda ayrıntılı bir analiz için bkz. Richard A. Posner. (1979). Utilitarianism-Economics and Legal Theory. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 8, No. 1, ss.103-140.

²³ Green'e göre faydacı kuramın nesiller arası adalet düşüncesine de uyarlanabilen çok temel bir hatası vardır: Ahlak insan mutluluğunu arttırmak veya mutsuzluğu azaltmak gibi gösterişli bir vaadi barındırmaz. Aksine, insanlar arasındaki çatışmaları yargılamak ve toplumsal uyumsuzlukları zorlayıcı olmayan yollarla çözmek şeklinde formüle edilebilen, çok daha alelade bir amacı vardır. Green, s. 260.

²⁴ N.E. Simmonds. (2002). *Central Issues in Jurisprudence*. London: Sweet-Maxwell.s. 24.

kuramın başlangıç noktasını oluşturur²⁵. Bentham'ın hazla özdeşleştirdiği mutluluk²⁶, son dönem faydacıları tarafından insanların bağımsız tercihlerinin en yüksek düzeyde tatmin edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Artık insanların değişkenliği, bireysel özerklik talepleri ve geliştirilmesi gerekenlerle ilgili algısal farklılıkları da dikkate alınmakta²⁷; mutluluğun duygu ve düşüncelerle ilgili psikolojik bir durumu değil, tercihlerin mümkün olan en üst seviyede tatmin edildiği aşamayı gösterdiği düşünülmektedir²⁸.

Faydacı kurama göre, "herhangi bir eylemin (veya uygulama, kurum, hukuk, vs.) ahlaki değeri, verili bir toplumun (bu tek bir ülke olabileceği gibi tüm dünyayı da kapsayabilir) tüm fertlerinin (kimi versiyonlarına göre sezgileri bulunan tüm varlıkların) toplu mutluluğunu sağlamadaki etkisine göre belirlenir²⁹." Posner'dan yapılan bu alıntı bize faydacılıkla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Parantezlerin dışında kalan ibareler faydacılığın ilk ve sade formunu, içindekiler ise muhaliflerinin eleştirilerine cevaben geliştirilen veya eklenen unsurlarını ortaya koyar. Bentham'da rastladığımız haliyle faydacılık, ahlaki değerlendirmenin objesi olarak insan eylemlerini ele alır. Eylem faydacılığı adıyla anılan bu yaklaşım, kişilerin davranışlarının sonuçlarına tek tek yoğunlaşırken, faydayı arttırma sorumluluğunu bireylere yükler³⁰. Bir değer kriteri olarak fayda, bireylerin bağımsız eylemleri üzerinden sınanır ve sonuçta ulaşılan yargı sadece söz konusu eylemle ilişkilendirilir³¹.

Toplumun faydasını en fazlalaştırma genel amacının bireysel edimlerle nasıl sağlanacağı, bu amaçtan sapan davranışların engellenmesinin bir yolu olup olmadığı sorunu, kural faydacılığının ortaya çıkmasıyla –hiç değilse faydacı düşünürler açısından- çözülmüş görünmektedir. Posner'in ilk

²⁵ Jeremy Bentham. (1907). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press, bölüm 1, paragr. 2.

²⁶ Mutluluk ve mutsuzluğu haz ve acıyla sınırlayan bu yaklaşım hedonist faydacılık olarak isimlendirilir ve kuramın karşılaştığı eleştirilerin hedefinde yer alır. A. C. Ewing. (1948). Utilitarianism. *Ethics*, Vol. 58, No. 2, ss. 100-111.

²⁷ Raanan Gillon. (1985). Utilitarianism. *British Medical Journal* (Clinical Research Edition), Vol. 290, No. 6479, s. 1412.

²⁸ Richard A. Posner. (1981). *The Economics of Justice*. USA: Harvard University Press, s. 52.

²⁹ Posner. (1979). s. 104.

³⁰ Simmonds, s. 35-36.

³¹ Richard E. Flathman. (1966). Forms and Limits of Utilitarianism. *Ethics*. Vol. 76, No. 4, s. 309.

parantezine karşılık gelen kural faydacılığı, toplum faydasını gözeten genel kurallar konulmasını ve her bir eylemin faydalılığını ayrı ayrı sorgulamak yerine bu kurallara uygun olmasını yeterli saymaktadır. Bir yandan değerlendirmeye esas alınan eylemler tektipleştirilirken, diğer yandan fayda ilkesi bireysel davranışlar düzeyinden genel kurallara ve öznel ahlak sahasından hukuka taşınmış olmaktadır³². Kimi düşünürlerce sonuçlarının özdeş olduğu kabul edilirken, diğerlerince katı şekilde ayrılan³³ bu iki faydacı eğilim birçok soruna farklı çözümler üretmektedir. Ancak ister tekil olarak bireylere, ister bir toplumdaki herkese yol göstereyin, faydacılığın hangi genel özelliklerinin nesiller arası adaleti desteklediğini belirlemek bu aşamada yeterlidir. İnsan eyleminin faydacı analizi bu ikililik yokmuşçasına ele alınacak, eğer kural faydacılığına bağlanan farklı sonuçlar varsa ayrıca belirtilecektir.

Nesiller Arası Adalet Fayda Üzerinden Bakmak

Faydacı kuramın, eylemlerin (ya da politikaların) ahlaki değerini etkilerine göre belirlemesi ve değerlendirme yaparken verili olaydaki gerçek ampirik faktörleri esas alması, geleceğe doğru esnetilebilmesini mümkün kılar³⁴. Esneklik payının ne kadar olduğunun veya gelecek nesilleri de kapsayan bir adalet kurgusunun hangi koşullara bağlanabileceğinin cevabı, faydacılığın bildik kaziyesinde aranmalıdır: "En fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu"nun sağlanması. Bu önerme hem şimdiki hem de gelecek zaman sorgusuna temel teşkil edebilecek üç unsuru barındırır: En fazla sayıda insan (kapsam), en fazla mutluluk (faydanın niceliği) ve mutluluğun sağlanması (faydanın dağıtımı ve hesaplanması). Nesiller arası adalet sorununu bu unsurlar üzerinden analiz etmek, faydacı kuramın tamamladığı ve eksik bıraktığı yönleri görmemizi kolaylaştıracaktır.

Kapsam: İlk sorun, en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu formülünün kimleri kapsadığı, hayvanların, yabancıların ve dahası henüz

³² Kural faydacılığı da kendi içinde ikiye ayrılır. İdeal kural faydacılığı, kişilerin eylemlerini genel olarak geçerli olsaydı refahı arttıracak olan kurallara, gerçek kural faydacılığı ise içinde bulunulan toplumda gerçekten kabul edilmiş kurallara göre düzenlemelerini gerektirir. Simmonds, s. 35-36.

³³ Faydacı kuramın farklı versiyonlarına ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. J. Moreh. (1985). Utilitarianism and the Conflict of Interests. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 29, No. 1, s. 140 vd.

³⁴ Surber, s. 108.

doğmamış olanların dahil edilip edilemeyeceğidir. Faydacılığın en geniş yorumu hayvanların menfaatlerini de hesaba kattığı halde, hayvanların ve insanların faydaları birbiriyle çatışırsa (örneğin iki koyunu kurtarmak için bir çocuğu ezen sürücü örneğinde) hangisinin önde tutulması gerektiğini gösteren bir felsefi ölçüt yoktur. Bu tip durumlarda tercihler arasında bir derecelendirmeye gidilmekte ve faydacı kuram kendi özelliklerinden türeyen bir paradoksa takılarak eylemin sonucunu ‘daha az’ veya ‘daha çok’ fayda esasına göre değerlendirmektedir. İkinci belirsizlik, mutluluğun artırılması ereğinin sadece bir ülke insanlarına mı yoksa dünya nüfusunun bütününe mi yöneldiğidir. Uluslararası adaletin tesisiyle ilgili bu sorun, son dönem faydacıları tarafından en geniş perspektifte değerlendirilmekte ve ikinci seçenek tercih edilmektedir. Konumuz açısından önem taşıyan asıl problem, henüz doğmamış olanların yani gelecek nesillerin nasıl değerlendirildiğidir. Onları da ‘en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu’ formülüne dahil etmek, kürtaj, evlat edinme, eşcinsellik, maddi tasarruflar gibi nüfus politikasıyla ilgili belirleyicilerin de dikkate alınması anlamına gelir³⁵.

Bu bağlamda, mutluluğu artırma ödevinin, bu mutluluğu tecrübe edebilecek insan sayısının artırılmasını gerektirip gerektirmediği; mutluluğun en fazlalaştırılması ile insan sayısının en fazlalaştırılması arasında doğru orantısal bir ilişki bulunup bulunmadığı cevaplandırılması gereken sorulardır³⁶. Faydacı kuramın hangi nüfus politikasını tercihe değer bulduğıyla ilgili en doyurucu cevap Narveson’dan gelir. Öncelikle en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğunun, en fazla sayı ve en fazla mutluluk anlamına gelmediğini belirtir. Yani yaşayan herkesin mümkün olan en yüksek düzeyde mutlu olması başka, mutlu insan sayısını arttırmak için nüfusu arttırmak başka bir şeydir. Doğmamış olan birisi henüz mevcut olmadığına ve özel bir insan türünü simgelemediğine göre, nüfus artışıyla ilgili öngörüler onun yaşaması halinde nelerin değişeceğinin hesaplanmasından ibarettir. X yaşarsa toplam mutluluğu arttıracak, o yüzden doğmalı demekle bunun aksini idda etmek arasında farazilik bakımından ciddi bir fark bulunmamaktadır. Narveson, faydacı kuramın tüm yükümlülük ve eylemlerin ahlaki gerekçesini bunlardan etkilenecek kişilere göre belirlediğini hatırlatarak, iki ayrı olasılık üzerinden iki ayrı sonuca ulaşır.

³⁵ Posner. (1981), s. 52-54.

³⁶ Green, s. 260.

Tüm hayatı boyunca mutlu olacağı ve dolayısıyla toplumun mutluluğunu arttıracacağı bilirse bile, bir çocuğu dünyaya getirmek yönünde bir ahlaki yükümlülükten bahsedilemez. Öte yandan insanları mutsuz etmekten kaçınmanın ve mutsuzluklarını azaltmanın faydacılıktan kaynaklı ödevler olduğu düşünüldüğünde, mutsuz olacağı veya acı vereceği öngörülebilen bir çocuğu dünyaya getirmemek ahlaki bir yükümlülük hatta ödevdir. Dolayısıyla eğer ikinci seçenekteki gibi kesin bir mutsuzluk öngörüsü yoksa (ya da nüfusun artmaması halinde insanların acı çekeceği istisnai ve fantastik bir tablo çocuk sahibi olmayı gerektirmiyorsa) çocuk sahibi olmak veya olmamak ödev kategorisinde değildir³⁷. Yine de mutsuzluk ihtimali çocuk sahibi olmamanın makul gerekçesi sayıldığı için faydacı kuramın nüfus artışını pek de desteklemediğini, asgari geçim düzeyi veya buna yakın standartlarda yaşayan istikrarlı bir nüfusu tercih ettiğini söylemek mümkündür³⁸.

Faydanın Niceliği: Daha önce de değinildiği üzere, faydacı kurama göre herhangi bir eylemin ahlaki değerini ve bununla ilişkili olarak faydalılık düzeyini toplumda ürettiği mutluluk belirler. Bir eyleme bağlanabilecek üç olası sonuç vardır: Genel mutluluğu arttırabilir, azaltabilir veya hiçbir şekilde etkilemeyebilir. Üçüncü tipteki eylemler ahlaken önemsizken, faydacı kuramın ilgili alanına diğer ikisi girer³⁹. Kişilere memnuniyet veren, acıdan kurtaran veya acıyı azaltan eylemler mutluluğa, acı veren veya memnuniyeti azaltanlar ise mutsuzluğa neden olmaktadır. Bir eylemin hazdan⁴⁰ çok acı doğurması, etkilenen kişi sayısı düşünüldüğünde iki farklı durumdan birine işaret eder: Ya çok fazla insanı mutsuz ve az sayıda insanı mutlu ediyordur ya da tek bir kişiye çok fazla sıkıntı, huzursuzluk, acı verirken bir başkasının cüzi bir haz duymasını sağlıyordur. Bir eylemin mutluluğa mı yoksa mutsuzluğa mı yol açtığını tespit etmek bazen zor olsa da, eğer bir olaydan mutlu ve mutsuz şekilde etkilenen kişi sayısı çok

³⁷ Jan Narveson. (1967). Utilitarianism and New Generations. *Mind*, New Series, Vol. 76, No. 301, s. 63-64, 66-72. Vetter bu noktada Narveson'dan ayrılarak, dünyaya çocuk getirmemenin ahlaken tercih edilebilir olduğundan bahseder. Hermann Vetter. (1971). Utilitarianism and New Generations (Review). *Mind*, New Series, Vol. 80, No. 318, s. 302.

³⁸ Green, s. 260.

³⁹ Narveson, s. 65-66.

⁴⁰ Metin içinde haz kavramı kullanılmış olmakla birlikte, tercihlerin en üst düzeyde tatmin edilmesi kastedilmektedir.

farklıysa, acı şiddetliyen haz önemsizse veya acı belirsizken haz yoğunsa yeterli kanaat edinebiliriz⁴¹.

Bir eylemin doğru olarak nitelendirilmesinin ilk belirleyicisi mutluluk üretme potansiyeli olmakla beraber, mutsuzluk yerine mutluluk veren tüm eylemler her durumda doğru sayılmamaktadır. Bunların doğruluğu ya da yanlışlığı koşullara, etkilenen insan sayısına ve etki biçimine bağlı olarak değişmektedir⁴². Örneğin kalp atışının kendiliğinden durması birilerinin mutsuzluğuna sebep olsa bile, istem dışı niteliğinden ötürü ahlaki bir değerlendirmenin konusu olamaz. İstemli olduğu halde toplumsal etkileşim alanının dışında gerçekleşen eylemler de benzer niteliktedir. Dolayısıyla mutsuzluktan çok mutluluk üreten, belli bir toplumsallığı bulunan, isteyerek yapılan (hatta kimi durumlarda övgü almak ya da yaptırımlardan kaçınmak gibi dürtülerle desteklenenlerin bile)⁴³ ve alternatifleriyle kıyaslandığında iyilik üretme potansiyeli daha yüksek olan edimlerin doğru olduğu söylenebilir⁴⁴. Faydacılığın ‘doğru’ tanımı, farklı eylemlerin etkilerinin veya tek bir eylemin farklı kişiler üzerindeki etkilerinin karşılaştırılmasına imkan verir. Birilerine yarar sağlarken diğerlerine zarar veren bir eylemin doğru olup olmadığı, sonucunda ortaya çıkan ortalama mutluluğa göre belirlenir. Bu da faydacılığın sonuçsalcı bir akım olmasıyla; eylemlerin ahlaki değerinin, geçmişteki seyirlerine veya yönlendirici saiklerine değil yerine gelecekteki olası etki ve sonuçlarına göre belirlenmesiyle ilgilidir⁴⁵. Demek ki herhangi bir eylem, kural ya da politika toplumdaki genel faydayı arttırdığı müddetçe doğru olarak kabul edilmektedir. Bu da toplam fayda veya ‘iyi’nin, toplumdaki insan sayısına bölünmesiyle hesaplanan veriye yani ortalama mutluluğa denk gelir. Eğer hesaplamada dikkate alınan insan sayısı sabit ve belirliyse, toplam ve ortalama mutluluk birbiriyle çelişmez; toplam mutluluğu en fazlalaştırın eylem, ortalama mutluluğu da arttıracaktır. Ancak niceliği belirsiz gelecek zaman insanları söz konusu olduğunda durum değişir, ortalama mutluluk formülü işe yaramaz hale gelir⁴⁶.

⁴¹ A. L. Hodder. (1892). Utilitarianism. *International Journal of Ethics*, Vol. 3, No. 1, s. 90-91.

⁴² Narveson, 1967, s. 62-63.

⁴³ Hodder, s. 92.

⁴⁴ Ewing, s.102.

⁴⁵ Simmonds, s. 18-19.

⁴⁶ Surber, s. 108-109.

Posner sorunu şu örnekle özetler: Bangladeş'in daha fakir olan yarı nüfusu öldürülse, geride kalanların hayat standartı ve öznel mutluluk ortalaması yükselirken, toplam mutluluğu azalacaktır. Ya da tam tersi örnekle, kalabalık bir ülkede yeni doğan nüfusun artması, hayat standartlarında ve ortalama mutlulukta düşüşe neden olurken, bu kaybın yerine yeni eklenenlerin memnuniyeti yani toplam fayda geçmektedir. Klasik formülden çıkan ilk anlam ortalama mutluluğun hesaplanması (mutluluk toplamı/ insan sayısı) olduğu halde, bir ülke yaşayanlarının, yabancıların ve dahası gelecek nesillerin dikkate alınması ancak toplam fayda hesabına göre mümkündür⁴⁷. Ortalama fayda hesabı, yaşamakta olan yani belirli sayıdaki insan söz konusu olduğunda gayet kolaylıkla yapılabilmektedir. Oysa gelecekte yaşaması muhtemel ve sayısı belirsiz insanları da bir adalet tasarımının içine almak için, klasik yoldan ayrılarak toplam fayda olarak nitelendirilen yeni bir formül geliştirmek gerekir. Bu da aslında faydacı kuramın temel tezleriyle uyumsuz bir yaklaşım biçimidir⁴⁸.

Stearns faydacılığa bu engeli aşrtmak için toplam faydayı arttırma yükümlülüğünü, iyilik yapma ödevine dayandırır. Ortalama faydanın hesaplanması insan sayısının belirli olmasını gerektirirken, gelecekteki kişilerin varlığı ve sayısı bugünkü eylem ve politikalara bağlı olup, ortalama fayda hesabına dahil edilemez. Ancak iyilik yapma yükümlülüğümüz, bizi ortalama hesabına indirgenemeyecek olan toplam faydayı arttırmaya yönlendirir. Kaldı ki önceden belirli kişilere yönelen ortalama faydayla ilgili problemlerin yerini, insan varlığının asli yüksek değeriyle bağlantılı genel bir yükümlülük almaktadır⁴⁹. Surber bu yaklaşımın geleneksel faydacı kuramlarla nasıl bir ilgisi olduğunu, Stearns'in aklındaki toplam faydanın klasik formüldeki ortalama faydaya denk olup olmadığını sorgular. Dolayısıyla toplam faydayı arttırma ödevi, uzun vadede toplam faydayı arttıracak şekilde belirli metaların korunması ve üretilmesi yükümlülüğünü ifade eder. Ancak şimdiki zamanda yapılacak bu tasarruflar, gelecektekilerin toplam faydasını arttırırken bugünkülerin ortalama faydasını düşürebilir. Zira ortalama fayda hesabına dayanan ve çağdaşlarımız lehine taşıdığımız yükümlülüklerle ve ahlaki ödev kotamıza, gelecektekileri de dikkate alan

⁴⁷ Posner. (1981), s. 53-54.

⁴⁸ Barry. (1988), s. 274-275.

⁴⁹ J. Brenton Stearns. (1972). Ecology and the Indefinite Unborn. *The Monist* 56, (4)'den aktaran Surber, s. 109.

toplam fayda da eklenmektedir⁵⁰. Neticede ortalama bir mutluluk hesabı yapılamadığı için, faydayı olabildiğince arttırmak, biriktirmek, en üst düzeye taşımak gerekir ki bunun yolu şimdiki neslin ciddi fedakarlıklar yapmasıdır⁵¹.

Faydanın Dağıtımı ve Hesaplanması: Refahın, kaynak ve fırsatların toplumda nasıl dağıtılacağı; aritmetik bir eşitliğin mi, ihtiyaç veya liyakatın mı belirleyici olduğu hukuk ve adaleti kesiştiren önemli bir meseledir. Faydacı kuram esasen refah ya da faydanın en yüksek düzeye çekilmesine ve genel faydaya önem verdiği için toplumdaki dağılımın nasıl ve neye göre yapılacağına ilgisiz kalır. Örneğin faydanın eşitlik, ihtiyaç veya liyakat esasına göre dağıtıldığı A toplumu ile önemli gelir eşitsizliklerinin bulunduğu B toplumu karşılaştırıldığında, faydacı kuram nasıl bir dağılım yapıldığıyla ilgilenmeksizin ve ikinciye onaylamak pahasına toplam refahın daha yüksek olduğu modeli tercih edecektir. Bu da kimi durumlarda azınlık faydasının çoğunluğun önüne geçmesini sağlayan kamu politikalarının desteklenebileceği anlamına gelir. Öte yandan eğer refahı en fazlalaştırma amacına hizmet ediyorsa, maddi değerlerin eşit dağılımını da onaylanabilir. İki durumda da asıl olan toplumdaki genel faydanın artırılması olup, nasıl sağlanacağı koşullara göre değişiklik gösterebilmektedir⁵².

Aynı neslin mensupları arasındakine benzer bir tablo, faydanın farklı nesillere dağıtılması söz konusu olduğunda da karşımıza çıkar. ‘En fazla sayıda insan’ formülünün gelecek nesilleri kapsadığı kabul edilmektedir ancak hem şimdiki hem de sonrakileri eş düzeyde tatmin edecek, aynı değer ve menfaatlerden faydalanmalarını sağlayacak bir dağıtım gerçekçi gözükmemektedir. Kesin ve her duruma uyarlanabilir tek bir doğru bulunmadığı için, hangi neslin menfaatinin önde tutulacağı sorunu gündeme gelir.

Fayda başlığında genellenen çıkarların farklı nesillere nasıl dağıtılabileceğini belirlemenin faydacılarca tavsiye edilen yolu bedel-yarar analizidir. Şimdiki eylem ve politikaların muhtemel sonuçlarını hesaplamak adına gelecekteki olasılıklar genel bir ölçüye, çoğunlukla ekonomik değerlere dönüştürülmektedir. Böylece bir eylemin bedeli ile ondan beklenen

⁵⁰ Surber, s. 110.

⁵¹ Barry. (1988), s. 274-275.

⁵² Simmonds, s. 29-31.

yararı veya kısa ve uzun vadeli sonuçlarını karşılaştırmak için tarafsız bir kriter oluşturulmaktadır⁵³. Teoride elverişli görünen bu yöntem pratikte aynı sonucu doğurmamaktadır. Gelecek nesiller adına korunan, değiştirilen veya zarar verilen şeylerin her zaman maddi değere dönüştürülmesi ve hesaplanması olanaklı değildir. Örneğin doğal çevrenin veya hayvan türlerinin tahrip edilmesinin parayla ölçülebilen bir karşılığı yoktur⁵⁴. Bunun gibi fiili imkansızlık durumlarına eklenen diğer gerekçe, her tip olayın, eylem veya gerçeğin maddi değerlerle ifade edilmesinin, kayıp veya kazanç hanesine yazılmasının etik açıdan kabul edilemezliğidir. Ayrıca bedel-yarar analizi politikacıların elinde kolaylıkla bir manipülasyon aracına dönüşmekte, kısa vadede faydası dokunabilecek politikaların, uzun vadeli olumsuz sonuçlarını yoksaymalarını kolaylaştırmaktadır⁵⁵.

Faydacı kuramı diğer nesiller arası adalet yaklaşımlarından ayıran, sonrakiler lehine katıksız özgecil bir tutum yerine aynı neslin mensupları arasındakine benzeyen bir dağıtım önermesidir. Buna göre, nesiller arası adalet nesil içi adaletten farkı olmayıp özel bir değerlendirme gerektirmemektedir. Zaten nesiller arası ilişkileri, ekolojik dengenin korunmasıyla ilgili bir haklar meselesi değil de ekonomik aktarım sorunu olarak ele aldığı için, sonraki nesillere aktarılan faydanın da maddi bir değere karşılık geldiğini, ölçülebilir ve karşılaştırılabilir olduğunu kabul eder. Bu durumda gelecek nesillere karşı duyulan ahlaki sorumluluğu yerine getirmenin yolu, maddi değer ve imkanların farklı nesiller arasındaki bölüşümünü dengelemektir. Dikkat çekici olan, faydacı düşünürlerin bu dengeyi her koşulda sonraki nesiller yararına kurmaması, şimdiki neslin büyük fedakarlıklar yapmasını bir zaruret olarak algılamamasıdır. Hatta bugünkü teknolojik gelişmelere, yatırım ve tüketim oranına bakılarak fayda hesabı yapılabilmekte, gelecek nesillerin refah ve gelir düzeyinin şimdikilerden daha yüksek olacağı öngörülüyorsa kaynak ve avantajlar gelecekte bugüne kaydırılabilmektedir⁵⁶.

⁵³ Bobertz, s. 178.

⁵⁴ Surber, s. 110.

⁵⁵ Bobertz, s.183-184.

⁵⁶ Buchanan, s. 20-21.

4- Sonuç

Faydacı kuramın tüm zamanlarda değişmeyen belki de tek savı, her tip yükümlülük ve ödevi fayda ilkesine bağlamasıdır. Faydanın tanımlanma şekli, içeriği, nasıl sağlanacağına ilişkin ölçütler değişse bile bu, yönlendirici ve temel bir ilke oluşunu etkilemez. Ahlaki değerlendirmenin, iyinin ve kötünün ölçüsü fayda olunca, nesiller arası ilişkilerin de bu ekseninde düşünülmesi kaçınılmaz hale gelir. Faydacı lisan, şimdiki neslin hem kendi içinde hem de sonrakiler lehine tesis ettiği veya en azından tesis etmeye çalıştığı dengeyi "en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu" formülüyle anlatmaktadır. En fazla mutluluk kavramının içeriği haz, ruhsal tatmin veya tercihlerin karşılanması gibi farklı tanımlarla doldurulmaktadır. Oysa formülün ikinci yarısı yani en fazla sayıda insan, kimlerden oluştuğu yani içeriği belli olmayan bir topluluğu hedef aldığı için gelecek nesiller bu niceliksel mutluluk tasarımına rahatlıkla eklenebilmektedir.

Faydacı kuramın nesiller arası adalet anlayışını dikkate değer kılan ve kanaatimce hak merkezli yaklaşımlardan ayıran asıl unsur, tüm koşulları tek bir temel ilkeyle açıklama eğilimidir. Kurama ayırt ediciliğini katan bu durum aynı zamanda karşılaştığı eleştirilerin de birincil nedenini oluşturur. Bir ahlak kuramı, siyaset, ekonomi ya da hukuk kuramı olarak faydacılık en ağır saldırıları bu noktadan alır: Fayda herşeyin ölçüsüdür. Nesiller arası adalet söz konusu olduğunda takıldığı engeller de benzer bir seyir izler. Zira böyle bir adalet düşüncesine olanak tanıyıp tanımaması değil, kuramın kendisine has özellikleri soru işaretlerini çağırılmaktadır.

Sonraki nesillerin 'en fazla sayıda insan' kapsamına sokulması, onların mutluluğunun da genel fayda hesabında dikkate alınması anlamına gelir. Şimdiki nesile, nüfusun artırılması veya mümkün olduğunca fazla sayıda insanın dünyaya getirilmesi gibi bir sorumluluk yüklenmemekte, nüfus ve mutluluk birlikte çoğalmamaktadır. Ancak insanlardan beklenen daha özgecil bir tutum vardır ki bu, kim olduğu, ne zaman ve nasıl yaşayacağı belli olmayan gelecek nesil lehine tasarrufta bulunmalarıdır. İfade ederken çoklukla külfet veya yükümlülük yerine, fayda veya mutluluk gibi yumuşak kavramlar seçilse de sonuç değişmemektedir. Gelecek neslin mensuplarını dünyaya getirme sorumluluğu taşımayan insanlardan bir takım tedbirler almaları beklenmektedir. Nesiller arası adalet fikrinin bütün görünümünde mevcut olan bu zaruret faydacılığın sahasına geçtiğinde, gayet tartışılmaya

müsaait ahlaki bir ödev halini alır. Sonraki nesillerin menfaatleri ‘hak’ olarak tanımlanmadığı için, onlara fayda sağlayacak herşey bugünkülerin insiyatifine bırakılmaktadır.

Bu durum faydacılığın gelecek nesillerin çıkarlarını herşeyin önünde tuttuğu izlenimini uyandırsa da, karar ve politikaları belirleyen asıl unsur iki neslin menfaatleri arasında denge kurulmasıdır. Bu dengeyi kurmak adına, fayda olarak tanımlanan herşeyin maddi ve hesaplanabilir değerlere dönüştürülmesi gerekir. Şimdiki nesille ilgili hesap yapılmasında bir olanaksızlık yokken, gelecek söz konusu olduğunda bilimsel verilere dayansa bile sadece tahmin ve öngörülerden bahsedilebilir. Bu belirsizlik yönetenlere oldukça geniş bir tasarruf alanı tanır. Denge kurmak adına bazen şimdiki bazen de gelecektekileri koruyan düzenlemeler yapılabilir. Bu husustaki belirsizliğe ortalama fayda kuralının toplam faydaya dönüştürülmesi de eklenince, faydacılığın oldukça esnetilmiş hatta genişmiş bir versiyonunun nesiller arası adaleti mümkün kıldığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Bandman, Bertram. (1982). Do Future Generations Have the Right to Breathe Clean Air? A Note. *Political Theory*, Vol. 10, No. 1, ss. 95-102.
- Barry, Brian. (1988). Justice Between Generations. Hacker, P.M.S. - Raz, J. (Edt.). *Law, Morality and Society*. New York: Oxford University Press, ss. 268-284, metinde Barry, Justice.
- Barry, Brian. (1993). Intergenerational Justice in Energy Policy. Fisk, Milton (edt.). *Justice*. Atlantic Highlands: Humanities Press, ss. 223-237, metinde Barry, Int.
- Bentham, Jeremy. (1907). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- Bobertz, Bradley C. (1987). Toward A Better Understanding of Justice. 36 *Buff. L. Rev.*, ss. 165-192.
- Buchanan, Neil H. (2009). What Do We Owe Future Generations?. 77 *Geo. Wash. L. Rev.*, 1237.
- Ewing, A. C. (1948). Utilitarianism. *Ethics*, Vol. 58, No. 2, ss. 100-111.
- Flathman, Richard E. (1966). Forms and Limits of Utilitarianism. *Ethics*. Vol. 76, No. 4, ss. 309-317.
- Fishkin, James S. (1991). Justice Between Generations: Compensation, Identity, and Group Membership. Chapman, John W. *Compensatory Justice*. New York: New York University Press, s. 85 vd.
- Gillon, Raanan. (1985). Utilitarianism. *British Medical Journal* (Clinical Research Edition), Vol. 290, No. 6479, ss. 1411-13.
- Green, Ronald M. (1977). Intergenerational Distributive Justice and Environmental Responsibility. *BioScience*, Vol 27, No. 4, The Scientist and Environmental Bioethics, ss. 260-265.
- Gündling, Lothar. (1990). Our Responsibility to Future Generations. *The American Journal of International Law*, Vol. 84, No. 1, ss. 207-212.
- Gürbüz, Ahmet. (1999). *Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisi*. İstanbul: Beta.

- Güriz, Adnan. (1963). *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*. Ankara: A.Ü.H.F. Yayınları.
- Hodder, A. L. (1892). Utilitarianism. *International Journal of Ethics*, Vol. 3, No. 1, ss. 90-112.
- Hume, David. (1957-orjinal basım 1751). *An Inquiry Concerning the Principles of Morals*. Edt. Charles W. Hendel. Newyork: Liberal Arts Press.
- Moreh, J. (1985). Utilitarianism and the Conflict of Interests. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 29, No. 1, ss. 137-159.
- Narveson, Jan. (1967). Utilitarianism and New Generations. *Mind*, New Series, Vol. 76, No. 301, ss. 62-72.
- Posner, Richard A. (1979). Utilitarianism- Economics and Legal Theory. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 8, No. 1, ss.103-140.
- Posner, Richard A. (1981). *The Economics of Justice*. USA: Harvard University Press.
- Rawls, John. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Simmonds, N.E. (2002). *Central Issues in Jurisprudence*. London: Sweet-Maxwell.
- Surber, Jere Paul. (1977). Obligations to Future Generations: Explorations and Problemata. *Journal of Value Inquiry*, 11 (2), ss. 104-116.
- Tremmel, Joerg Chet. (2009). *A Theory of Intergenerational Justice*. London: Eartscan.
- Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, tdkterim. gov.tr. Erişim 03.01.2012.
- Vetter, Hermann. (1971). Utilitarianism and New Generations (Review). *Mind*, New Series, Vol. 80, No. 318, ss. 301-302.
- Weiss, Edith Brown. (1990). Our Rights and Obligations to Future Generations. *The American Journal of International Law*, Vol. 84. No. 1, ss. 198-207.